

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0531-3з

Спеціальності: 053 – Психологія

Стеніна Юлія Вячеславівна

Керівник: доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології ЗНУ Горбань Г.О.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри психології
Железнякова Ю.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053-Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТКИ

_____ Стеніна Юлія Вячеславівна _____

Тема роботи Особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка

керівник роботи Горбань Г.О. доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології ЗНУ,

затверджені наказом ЗНУ від « ____ » _____ 20__ року № ____

Строк подання студентом роботи _____

Вихідні дані до роботи: наукові дослідження, теоретичні та практичні дані щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Зміст розрахунково-пояснювальної записки

Теоретична частина: провести теоретико-методологічний аналіз особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Практична частина: провести емпіричне дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка

Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 5 рисунків

Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
Вступ	Горбань Г.О, професор		
Розділ 1	Горбань Г.О, професор		
Розділ 2	Горбань Г.О, професор		
Розділ 3	Горбань Г.О, професор		
Висновки	Горбань Г.О, професор		

Дата видачі завдання « _____ » _____ 20__ року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми дипломного проекту (роботи), узгодження з керівником змісту роботи	Січень-Лютий	виконано
2.	Пошук, підбір, обробка наукової літератури з теми дослідження	Березень	виконано
3	Написання першого розділу дипломного проекту (роботи)	Квітень-Травень	виконано
4.	Обробка, аналіз та узагальнення інформації для практичного розділу, написання другого розділу	Червень-Липень	виконано
5.	Формулювання висновків і рекомендацій	Серпень-Вересень	виконано
6.	Оформлення списку використаних джерел, додатків, загальне оформлення роботи	Жовтень	виконано
7.	Передзахист	Листопад	виконано
8.	Нормоконтроль	Грудень	виконано

Студентка _____ Стеніна Ю.В.

Керівник роботи _____ Горбань Г.О.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Грєдинарова О.М.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 54 сторінок, 5 таблиць, 5 рисунків, 32 джерела, 2 додатки.

Об'єкт дослідження: соціальне мислення в процесі самовизначення підлітка.

Предмет дослідження: особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Мета дослідження: на основі теоретичного та практичного дослідження виявити особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

На різних етапах наукового пошуку застосовувались такі методи: теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення філософської, психологічної, педагогічної літератури (для з'ясування змісту базових понять дослідження); систематизація з метою концептуалізації основних положень дослідження; емпіричні: анкетування та бесіди з підлітками, тестування; методи математичної статистики використовувалися для вимірювання та узагальнення кількісних результатів.

Наукова новизна теми полягає у тому, що здійснено розширення теоретичних та емпіричних даних щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання отриманих теоретичних та емпіричних даних щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків.

ПІДЛІТОК, САМОВИЗНАЧЕННЯ, СОЦІАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ, САМОРОЗКРИТТЯ, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПОТРЕБИ, ІНТЕРЕСИ, ПОРАДИ

SUMMARY

Stenina Yu.V. Features of social thinking in the process of adolescent self-determination

Master's thesis: 54 pages, 5 tables, 5 figures, 32 sources, 2 appendices.

Object of research: social thinking in the process of self-determination of teenagers.

The subject of the study: peculiarities of social thinking in the process of self-determination of teenagers.

The purpose of the study: on the basis of theoretical and practical study to develop a person matche socsoun mroce chapter

The following methods were used at various stages of scientific research: theoretical: analysis, comparison, generalization of philosophical, psychological, pedagogical literature (to clarify the content of the basic research concepts); systematization for the purpose of conceptualization of the main provisions of the study; empirical: questionnaires and conversations with teenagers, testing; mathematical statistics techniques were used to measure and generalize several outcomes.

The scientific novelty of the topic is revealed in the expansion of theoretical and empirical data on the peculiarities of social thinking in the process of self-determination of adolescents.

The practical significance of the obtained results was in the possibility of using the obtained theoretical and empirical data regarding the peculiarities of social thinking in the process of self-determination of adolescents.

Key words: pvylicles, self-determination, self-thinking, self-discoveryticles, samorealvrealicles, ouch

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА.....	10
1.1 Самовизначення підлітка в процесі соціалізації.....	10
1.2 Характеристика соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.....	20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА.....	26
2.1 Організація дослідження.....	26
2.2 Результати дослідження.....	32
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	55

ВСТУП

Основними завданнями освіти в Україні є навчання та виховання відповідального громадянина та справжнього патріота України, формування соціально зрілої, працелюбної та творчої особистості, яка характеризується почуттям власної гідності, повагою до прав і свобод людини, свідомим ставленням до своїх обов'язків, гордістю за Батьківщину, здатністю до самоконтролю та самопереродження, рефлексії та активної участі в суспільному житті країни. У формуванні цих важливих характеристик, у розвитку соціальної компетентності особистості в сучасній демократичній державі важливе місце посідає соціальне середовище – все, що оточує дитину від народження до зрілості, починаючи від сім'ї і закінчуючи суспільним середовищем, у якому вона розвивається і де, особливо останнім часом, мужніє під впливом обставин воєнного стану.

Підлітковий вік – особливий і суперечливий період переходу від дитинства до дорослого життя. У цей час на фоні значних анатомо-фізіологічних змін у дитини активно розвивається самопізнання, формуються ціннісні уявлення про світ і своє місце в ньому, створюється власна система самокоординації, проходить процес самовизначення, соціалізації. Це період самопізнання в різноманітних рольових ситуаціях, чіткої гендерної поляризації, визначення свого статусу в групі. У цьому віці дитина не завжди здатна контролювати власну поведінку і передбачати її наслідки.

Значна частина підлітків характеризується труднощами у вихованні, негативізмом, дезактивуючими діями. Однією з рушійних сил десоціалізації такої особистості, поряд з негативними психобіологічними та соціальними факторами, є недостатня самооцінка дитини в підлітковому віці. Високої актуальності набуває питання дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Актуальність дослідження визначається важливістю, яку має для сучасного українського суспільства проблема формування соціального мислення в процесі самовизначення підлітка, складністю психологічної ситуації, в якій вона реалізується.

Різні науковці досліджували особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка, серед них слід виділити праці: Л.І. Божович, Л.Виготського, Л.Буєвої, Р.В. Зозуляк-Случика, І.Кона, А.Макаренка, В.Сухомлинського, Л.Рубінштейна, І.Беха, О.Я. Жизномірської тощо.

Багатоаспектне вивчення соціального мислення в процесі самовизначення підлітка стверджує його складність і багатозначність як психологічного феномену, його вплив на розвиток та функціонування різних психологічних виявів особистості. Складність дослідження соціального мислення також вбачається в органічному поєднанні процесуального і структурного компонентів: воно може змінюватися в процесі діяльності та водночас впливати на нього.

Об'єкт дослідження: соціальне мислення в процесі самовизначення підлітка.

Предмет дослідження: особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Мета дослідження: на основі теоретичного та практичного досліджень виявити особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз особливості самовизначення підлітка в процесі соціалізації.

2. Охарактеризувати соціальне мислення в процесі самовизначення підлітка.

3. Дослідити особливості соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

4. Розробити рекомендації щодо формування соціального мислення задля забезпечення ефективності самовизначення підлітка.

На різних етапах наукового пошуку застосовувались такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення філософської, психологічної, педагогічної літератури (для з'ясування змісту базових понять дослідження); систематизація з метою концептуалізації основних положень дослідження;

- емпіричні: включене спостереження, анкетування та бесіди з підлітками, тестування, ранжування, цілеспрямовані педагогічні спостереження з фіксацією необхідних фактів; методи математичної статистики використовувалися для вимірювання та узагальнення кількісних результатів.

Для дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка використано наступні методики:

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокича.

2. Методика «Визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків» (автор М.В.Савчин, модифіковано О.Я.Жизномірською).

Обробка отриманих результатів за допомогою методів математичної обробки даних у програмах Excel. Графічне подання результатів за допомогою програми Excel.

У дослідженні беруть участь 20 підлітків віком 13-14 років та 15-16 років.

Наукова новизна теми полягає у тому, що здійснено розширення теоретичних та емпіричних даних щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання отриманих теоретичних та емпіричних даних щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків у

процесі виховання та навчання здобувачів освіти.

Структура роботи. Робота включає в себе вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, що нараховує 32 найменування, 2 додатки. Загальний обсяг становить 49 сторінок. У роботі представлені 5 таблиць та 5 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА

1.1 Самовизначення підлітка в процесі соціалізації

Самовизначення є новоутворенням підліткового віку, оскільки це процес, що відбувається на межі шкільного та післяшкільного періоду, у час зміни соціальної позиції учня та регулюється педагогічними та соціальними факторами.

Самовизначення особистості передбачає знаходження відповідної позиції в різних сферах життя та складання планів на майбутнє. Таким чином, якщо у молодшому шкільному віці необхідно знайти індивідуально прийнятну і соціально позитивну позицію в новій соціальній ситуації - початку навчання, то в підлітковому віці особливого значення набуває асертивність у середовищі одностатевих, яка в ранній юності доповнюється визначенням своєї позиції по відношенню до однолітків протилежної статі. У молодості особистості належить знайти своє місце в сім'ї та професійній сфері [20, 29].

Т.В. Кравченко вважає, що рушійними силами розвитку підлітків постають суперечності між :

- новими потребами і можливостями їх задоволення;
- зростаючою фізичною та інтелектуальною спроможністю і засвоєними на попередньому віковому етапі формами стосунків з дорослими, які є неадекватними в нових умовах особистісного розвитку [17, 31].

Самовизначення особистості передбачає її утвердження у важливих для неї сферах життя. При цьому необхідно, щоб позитивність цього досягнення була визнана і сприйнята авторитетними для неї людьми. Так, у підлітковому

віці самореалізація передбачає набуття автономії по відношенню до дорослих і на початку юності – певної автономії по відношенню до однолітків, -за умови, що підліток підтримує з ними контакт.

Самореалізація особистості набуває таких форм: суспільно значущої, соціально корисної, соціально прийнятної, а також асоціальної та антисоціальної.

Отже, самоствердження – це усвідомлення суб'єктивного задоволення в результаті самореалізації.

Досліджуючи проблему самореалізації, М.М. Марусинець та О.В. Лемішова спираються на думки З. Карпенко, Т.Титаренко та визначають самовизначення як другий етап самореалізації особистості. Вчені суголосні з міркуваннями Т.Титаренко, яка, досліджуючи особистісний вибір підлітків, стверджує, що свобода – це самовизначення [22, 157].

У вітчизняній психології під самовизначенням розуміють:

- свідомий акт виявлення та утвердження власної позиції в проблемних ситуаціях (А. Петровський);
- важливий прояв психічного розвитку, активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільноти творців чогось корисного (М. Гамезо);
- засвоєння і прийняття конкретного світогляду, пошук балансу між усвідомленням суб'єктивних якостей і вимог суспільства (В. Сафін, Г. Ников);
- індивідуальне сприйняття норм і цінностей навколишньої дійсності, засобом якого виступає вибіркове ставлення до світу, вибір тільки тих видів діяльності, які особистість сприймає як свої (А. Леонт'єв).

Таким чином, у низці робіт самовизначення трактується як засвоєння, прийняття певного світогляду, знаходження балансу між усвідомленням своїх суб'єктивних якостей і суспільних вимог, тобто становлення і розвиток особистісного ставлення до світу. Механізмом такого процесу, як бачимо, є вибір.

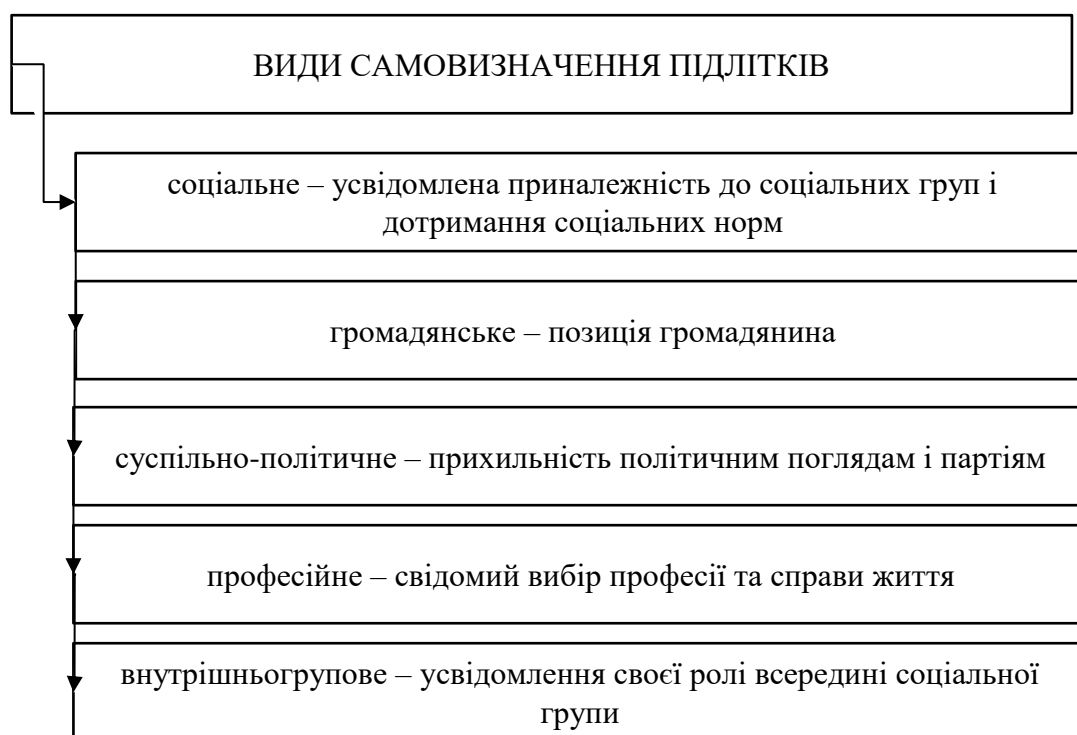

Рис. 1.1. Види самовизначення підлітків

У процесі соціальної адаптації реалізуються потреби, інтереси та прагнення підлітка, розкривається його індивідуальність, у результаті чого він входить у нове соціальне середовище і самостверджується. Соціальна адаптація передбачає активну позицію підлітка, усвідомлення ним свого соціального статусу та поведінки, засвоєння моральних норм і цінностей суспільства.

Проблема самовизначення розглядалася С. Л. Рубінштейном у контексті проблеми детермінації, тобто природної залежності психічних процесів від факторів, що їх породжують: «Зовнішні причини діють, заломлюючись через внутрішні умови». Він наголошував на ролі внутрішнього моменту самодетермінації – самовизначення, власної активності особистості, свідомого прагнення зайняти певну позицію.

Самовизначення людини – це коли особистість досягла того, чого вона хоче (цілі, життєві плани, ідеали), що вона може (її здібності, нахили, обдарування), що вона є (своя особистість і фізичні властивості), чого хоче або очікує від нього колектив, суспільство: тобто як суб'єкт, готовий до

функціонування в системі суспільних відносин. Самовизначення особистості є відносно самостійним етапом соціалізації, сутністю якого є формування в особистості усвідомлення мети і сенсу життя, підготовка до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення її бажань, якості існування, можливості та вимог, які висувають до нього інші та суспільство. Основними критеріями меж і етапів самовизначення слід вважати рівень розуміння особистістю сенсу життя.

Ключовим механізмом самовизначення особистості є самооцінка – оцінка, яку людина надає собі або своїм індивідуальним якостям. Основним критерієм оцінки виступає система особистісних смислів індивіда. Основними функціями самооцінки є:

- регулятивна, на основі якої вирішуються завдання особистого вибору;
- захисна, що гарантує відносну стабільність і незалежність особистості.

Важливу роль у формуванні самооцінки відіграють оцінки оточуючих особистих якостей і досягнень особистості.

Найбільш глибоко і повно проблему самовизначення розглянув Л. І. Божович, який розумів під нею вибір майбутнього шляху, потребу знайти своє місце у трудових відносинах, суспільстві, пошук мети і сенсу свого існування, потребу знайти своє місце в загальному потоці життя. Автор визначив суттєву характеристику самовизначення, яка полягає в його подвійній природі:

- з одного боку, самовизначення досягається шляхом вибору професії і навіть конкретного місця роботи;
- а з іншого боку, шляхом загального пошуку, позбавленого конкретного характеру, сенсу свого існування [4].

На думку вченого, ця подвійність усувається лише наприкінці підліткового віку. Потреба в самовизначенні виникає на межі підліткового віку та ранньої юності. Необхідність цієї потреби автор пояснює логікою особистісно-соціального розвитку підлітка [4].

Потреба в самовизначенні розглядається Л. І. Божович як потреба у формуванні певної смислової системи уявлень про світ і про себе. У процесі життя і виховання людини складається система спонукань, у якій основні спонукання підпорядковують собі всі інші - вони характеризують структуру мотиваційної сфери людини. Виникнення такого типу системи або ієрархії мотивів забезпечує найбільшу стійкість особистості. Також самовизначення нерозривно пов'язане з такою суттєвою характеристикою ранньої юності та пізньої юності, як орієнтація на майбутнє, а також передбачає вибір професії, але не обмежується ним [4].

Результати попередніх досліджень дозволили зробити висновок, що основні психологічні інновації розвитку дитини раннього віку слід розглядати не як самовизначення (особистісне, професійне, ширше – життєве), а як психологічну підготовку до самовизначення.

Психологічна підготовка до самовизначення передбачає:

- сформовані на високому рівні психологічні структури, перш за все, самосвідомість (здатність свідомо аналізувати свій досвід, власні сильні і слабкі сторони, пізнати себе як особистість, відмінність від інших);
- розвиток моральних установок, ціннісних орієнтацій і тимчасової перспективи, яка є ментальною проекцією мотиваційної сфери людини і представляє надії, страхи, прагнення, пов'язані з більш-менш віддаленим майбутнім. Тимчасова перспектива формується спонтанно протягом усього дитинства шляхом засвоєння загальнокультурних, соціальних, ціннісних установок батьків, розвитку мотиваційної сфери;
- формування передумов індивідуальності в результаті розвитку та усвідомлення своїх здібностей та інтересів.

Разом з тим, психологічна підготовка до вступу в доросле життя і посідання в ньому гідного місця передбачає не завершені у своєму формуванні психологічні структури і якості, а певну зрілість особистості, яка полягає в тому, що у старшокласника сформовано особистісні форми, механізми і психологічну освіту, які пропонують йому можливість (як

психологічну підготовку) постійного зростання його особистості тепер і в майбутньому.

У зарубіжній психології аналогом поняття «особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна ідентичність», розроблена і введена американським ученим Е. Еріксоном. Процес становлення особистості в перехідному віці розглядається ними через призму поняття «ідентичність» - тотожність (адекватність) людини самій собі, здатність володіти власним «я» незалежно від ситуації. На думку Е. Еріксона, механізм формування ідентичності полягає в послідовному ототожненні дитини з дорослим.

Підліток намагається виробити єдину картину сприйняття світу, в якій повинні бути синтезовані всі цінності, оцінки, досвід дитинства, він повинен свідомо і з внутрішнім переконанням вирішувати всі старі завдання, проводити переоцінку себе у стосунках з близькими людьми, із суспільством у цілому, в різних сферах: фізично, соціально та емоційно. Непереборна криза індивідуальності призводить до стану гострої дифузії ідентичності та закріплює соціальну патологію молоді. Відбувається регресія на інфантильному рівні і прагнення якомога більше відстрочити набуття статусу дорослого. У підлітка виникає відчуття замкнутості та спустошеності, страх перед особистісним спілкуванням і нездатність емоційно впливати на осіб протилежної статі, вороже ставлення до визнаних соціальних ролей. Якщо індивід успішно вирішує завдання набуття ідентичності, він має уявлення про те, хто він, де він і куди йому йти далі.

Серед комплексу питань, пов'язаних з проблемою самовизначення, найбільш детально в психології розроблені аспекти професійного самовизначення. С. П. Кряжде зазначав, що на початковому етапі професійне самовизначення має подвійний характер: або здійснюється власний вибір конкретної професії, або вибір професійної сфери є соціальним запитом. Автор зазначає, що якщо конкретне професійне самовизначення ще не сформоване, то особистість використовує узагальнений варіант, відкладаючи

його конкретизацію на майбутнє. Соціальний вибір дослідник розглядає як обмеження особистості певним колом занять, а це якісно нижчий рівень професійного самовизначення [18].

Самовизначення як особистісне новоутворення з'являється до кінця раннього підліткового віку. Його формування зумовлене розвитком самосвідомості в підлітковому віці: приблизно до 11 років у дитини з'являється інтерес до свого внутрішнього світу, потім відбувається посилення диференціації та узагальнення самосвідомості, що викликає у 15-16-річних підлітків розвиток відносно стабільної самооцінки.

У 16-17 років відбувається самовизначення, яке характеризується самоусвідомленням себе як члена соціумів, конкретизується в новій соціально значущій позиції, а також виражається у визначенні сенсу власного існування. Особистісне самовизначення не припиняється в підлітковому віці і ранньому юнацькому віці, а стає базисом власного подальшого розвитку.

Основним новоутворенням ранньої молодості є особистісне самовизначення, від якого залежать усі інші види самовизначення юнаків і дівчат.

Самовизначення – це свідомий вибір людиною свого становища в певній життєвій ситуації, акцентоване ставлення до чогось або когось.

Самовизначення – зовнішня ознака соціалізації підлітка, що виявляється в орієнтації його особистості на виділення та реалізацію своєї особистості в системі суспільних відносин.

Вирішальну роль в особистісному самовизначенні підлітка відіграє самосвідомість, яка є основою ставлення особистості до себе та взаємодії з іншими. Основними соціально-психологічними детермінантами особистісного самовизначення юнаків і дівчат, як найбільш значущі, є:

- важливість обговорюваних з однолітками питань;
- коло довірених осіб;
- ціннісні напрямки;
- мета відносин;

- сфери самореалізації;
- ставлення до суспільства та розуміння свого місця в ньому;
- майбутні проекти, їх конкретний зміст;
- вибір професії з орієнтацією на соціально чи особистісно значущі фактори;
- міра впевненості у виборі способу дії.

Феномен особистісного самовизначення учнів загальноосвітньої школи є першоджерелом соціалізації. Виникнення цього явища можливе лише на певному рівні розвитку самосвідомості – коли в особистості з'являється здатність до внутрішнього діалогу.

Формування особистісного самовизначення забезпечується об'єктивними умовами соціальної дійсності, системою цілеспрямованих виховних впливів і суб'єктивною підготовкою підростаючого покоління до спілкування і взаємодії в суспільстві. Об'єктивними передумовами його виникнення є невдоволення відсутністю довіри та взаєморозуміння з боку дорослих, нерівномірна готовність брати участь у соціально необхідній взаємодії та слабка підготовленість до реального соціального життя в цілому. Суб'єктивними передумовами цього процесу є виникнення внутрішньої потреби у формуванні певної смислової системи, розвиток ціннісно-орієнтаційної діяльності та почуття відповідальності за сказане і зроблене, стабілізація мотиваційної сфери.

Великий вплив на самовизначення підлітків здійснює соціалізація. Підліткам притаманне рольове експериментування, тобто пошуки індивідуальних ролей, які надавали б їм можливості для самоствердження і відчуття ідентичності. Внаслідок випробовування різних, часто неоднозначних соціальних ролей їхня поведінка набуває непослідовності й суперечливості. Іншим важливим моментом підліткового віку, що безпосередньо впливає на перебіг соціалізації, є започаткування формування моральної свідомості, уявлень і переконань щодо людських відносин. У підлітковому віці діти починають замислюватися над моральними

проблемами і формувати власне ставлення до них [17, 31].

На думку О. Жизномірської, самоствердження – це прагнення до саморозкриття, самоцінності, самореалізації особистісних потенціалів і досягнення певного статусу у взаємодіях із оточенням [11, 24].

Дослідниця І. Станевич зауважила, що особистісне самоствердження є інтегральним утворенням, яке відображається в орієнтації на досягнення успіху, умінні об'єктивно прогнозувати, проєктувати власні дії, здійснювати адекватну самооцінку, максимально в соціально значущому контексті реалізовувати власний потенціал [29, 44].

Вивчення проблеми самовизначення особистості дає змогу виокремити наступні напрями проведених досліджень:

- особистісне самовизначення як прагнення викладати власні думки, ідеї, точки зору для власного задоволення, одержати своє, користуватися авторитетом і отримувати бажані результати, не чекаючи на визнання інших;

- соціальне самовизначення як прагнення особистості переконливо відстоювати власні ідеї, впевнено використовувати власні здібності та можливості, займати чільне місце в колі однолітків, друзів і при цьому отримувати розуміння, повагу, визнання з боку оточення;

- професійне самовизначення особистості як прагнення до забезпечення високого рівня професійно-технічної компетентності, активна професійна позиція, вимогливість до технічних інновацій, творче ставлення до вирішення професійних завдань, самосприйняття професійних досягнень, їх самооб'єктивна оцінка, що дозволить досягти визнання та соціально-професійного задоволення при виконанні професійних обов'язків.

Тож великий вплив на самовизначення та самоствердження підлітків здійснює соціалізація.

Р.В. Зозуляк-Случик під соціалізацією розуміє процес входження індивіда в суспільство в результаті активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм і цінностей, необхідних для успішного життя в цьому суспільстві. У процесі соціалізації в людини формуються

відповідні соціальні якості, знання, уміння та навички, які дозволяють їй стати ефективним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як в умовах спонтанного впливу на особистість різноманітних життєвих обставин, так і в цілеспрямованому формуванні особистості. Завдяки діяльності людини її життєвий шлях, відображення нею соціальної дійсності перетворюється на складну двосторонню взаємодію особистості та суспільного життя. Складний процес їх взаємовпливу є джерелом розвитку і становлення особистості [14, 24].

Соціалізація – це процес входження особистості в структуру суспільства, в якому засвоєння соціального досвіду неможливе без виконання певних соціальних ролей. Для людини соціальні норми не існують як щось абстрактне, а виступають як соціальні очікування, нормативні вимоги або норми щодо соціальних ролей, котрі покликані формувати та розвивати особистість. Усе це є певним суспільним середовищем, у якому відбувається соціалізація ролей. Але джерелом цього процесу є суб'єктивна активність особистості, яка вибірково реагує відповідно до власних потреб, уявлень і знань про себе (рольова Я-концепція).

Соціалізація охоплює всі етапи життя людини, протягом яких вона засвоює і використовує культурні цінності. Кількісне накопичення цінностей, засвоєних за певний період, переходить у нову якість, що проявляється у зміні структури та спрямованості особистості. При цьому сама людина виступає суб'єктом становлення власної особистості як соціальної істоти, що відбувається внаслідок взаємного впливу на неї оточуючого середовища та виховної системи. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми і установки, характерні для суспільства і соціальних груп, до яких він належить, а з іншого боку, він активно входить в систему соціальних зв'язків, завдяки чому набуває досвіду. Соціальне становлення відбувається як стихійно, так і свідомо під впливом великої кількості відповідних соціальних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному проявляється на вікових етапах цього процесу.

Основою соціалізації підлітків є розвиток їхньої самосвідомості, яка має глибоко соціальний характер. Підлітковий вік - чутливий період для переосмислення уявлень про себе і свій внутрішній світ. Становлення психосоціальної ідентичності підлітка відбувається в процесі інтенсивного розвитку його самосвідомості. Засвоєння норм і цінностей у дітей цього віку накладається на психологічну кризу, характерну для цього періоду. Сімейна депривація є психологічно травмуючим фактором, який значно посилює цю кризу. Кризові ситуації призводять до підвищення рівня особистої тривожності та емоційної вразливості.

Таким чином, самовизначення – це прагнення особистості підлітка розкритися, оцінити себе, реалізувати свій особистісний потенціал і досягти певного статусу у взаємодії з іншими.

1.2 Характеристика соціального мислення в процесі самовизначення підлітка

У старшому шкільному віці в дитини настає період входження в систему суспільних відносин, який характеризується необхідністю вибору цінностей у різних сферах життя, цьому періоду передують процес самовизначення особистості.

Для процесу самовизначення в підлітковому віці мають існувати певні умови, такі як достатній рівень психічного та особистісного розвитку, здатність до соціального мислення та рефлексії, сформованість самосвідомості, поняття “ Я”, системність і наявність життєвого досвіду. Характер процесу самовизначення в підлітковому віці може виражатися в трьох формах:

- здійснення процесу самовизначення;
- прагнення до самовизначення;
- воля до реалізації процесу самовизначення.

У процесі самовизначення особистості підлітковий вік відіграє провідну роль, оскільки саме в цей період (в силу генетичних особливостей розвитку самосвідомості) формуються основні властивості та форми прояву такого явища. Опосередковано особливістю самовизначення у підлітків є формування стійкої адекватної самооцінки, яка в майбутньому стане основним важелем регуляції власної поведінки та визначатиме зміст соціального мислення в процесі самовизначення. Самовизначення в цьому віці покликане сформувати майбутню самостійність, незалежність особистості в різноманітних життєвих обставинах і складних системах суспільних відносин.

У контексті формування ціннісного самовизначення підлітковий вік характеризується сензитивністю загального психічного розвитку, розвитком інтелектуальних і емоційно-вольових процесів і відповідним розвитком самосвідомості і соціального мислення. На шляху до самовизначення зростаюча особистість намагається усвідомити власне становище в навколишньому світі, свої цінності, змінитися і вдосконалитися.

Формування ціннісного самовизначення в період зростання відбувається в кілька етапів, і подальший якісний рівень самовизначення залежить від домінування одного з них, що виявлятиме сутнісні характеристики особистості підлітка, формування його життєвого поля:

- створення передумов для здатності до самовизначення, формування внутрішніх критеріїв оцінки об'єктів;
- накопичення життєвого досвіду, формування ідентичності та цілісності підростаючої особистості;
- підтримка самоідентичності та самовдосконалення особистості.

Ціннісне самовизначення підлітків визначається низкою факторів, серед яких підвищене прагнення до самостійності у навчанні, спілкуванні та діяльності, зміна статусу підлітка серед дорослих, бажання бути дорослим тощо. Потреба в самовизначенні є важливим внутрішнім стимулом для підлітка, який активізує процес його самопізнання, що виявляється в інтересі

до внутрішнього світу оточуючих людей і до свого власного.

Розглядаючи самооцінку як механізм самовизначення, можна сказати, що це емоційно-пізнавальне і ціннісне ставлення до себе як до активного суб'єкта діяльності. Часто самооцінка є вторинним явищем після процесу самовизначення, оскільки вона пов'язана з місцем, яке дитина почне займати в системі суспільних відносин.

Соціально-критичне мислення виступає як когнітивний компонент соціальної компетентності, що забезпечує орієнтацію в сучасній дійсності, основу соціальної практики та індивідуального самовизначення. Вирішення питань особистісно-професійного самовизначення підлітків потребує формування соціальної компетентності як відправної точки для прийняття виважених рішень на основі усвідомлення особистістю свого становища в цьому суспільстві та ситуації в суспільстві в цілому. До функцій соціального мислення належать:

- репрезентації;
- інтерпретації;
- «конструювання» соціальної реальності;
- саморефлексії;
- ідентифікації та адаптації до соціального оточення;
- визначення мети і вироблення життєвої стратегії.

Соціальне мислення – це особливий вид мислення, спрямований на конструювання та розуміння індивідом соціальної дійсності як умов середовища власного життя. Розвиток індивідуальної свідомості в сучасному суспільстві відбувається в якісно відмінній від попередньої соціальній ситуації, яка характеризується розмаїттям і нерегулярністю інформації, плюралізмом оцінок і невідповідністю соціальних суб'єктів до відповідального вибору. Це потребує формування вміння самостійно оцінювати те, що відбувається, приймати рішення, виробляти стратегії поведінки, адаптовані до нової соціокультурної ситуації.

Важливими показниками сформованості соціокритичного мислення є:

- системна орієнтація в суспільних явищах і подіях;
- прогностичність мислення – здатність бачити найближчі й віддалені наслідки того чи іншого соціального явища;
- орієнтація та усвідомлення «прихованих» і «явних» функцій різних соціальних інститутів;
- усвідомлення ідеологічних і соціально-політичних аспектів життя, зокрема усвідомлення співвідношення прийнятих цінностей, індивідуальних і суспільних інтересів;
- зацікавленість, толерантне ставлення до інших точок зору та бажання їх зрозуміти, пошуки різних способів відстоювання власної думки;
- здатність самостійно оцінювати суспільно-політичні та економічні явища та процеси на основі прийнятої та усвідомленої системи критеріїв;
- здатність приймати рішення, виробляти стратегії поведінки, адаптовані до нової соціокультурної ситуації.

Розвиток соціального мислення в підлітковому віці відбувається в усіх соціально-гуманітарних дисциплінах, які виступають своєрідним інструментом пізнання, конструювання соціальної реальності та рефлексії власного соціального досвіду. Для формування критичного мислення необхідний спеціально організований освітній процес, що використовує потенціал соціально-гуманітарних дисциплін. При цьому слід враховувати роль сім'ї та спілкування з однолітками для формування суспільної думки.

Колективи однолітків також впливають на формування соціального мислення підлітків.

Особливості тлумачення суспільних явищ полягають у його упередженості. Здатність до децентралізації є однією з неодмінних умов розвитку соціокритичного мислення. Формування соціального мислення відбувається через виявлення механізмів функціонування соціальної реальності, через розуміння та інтерпретацію особистісних смислів.

Ось найважливіші психологічні фактори соціалізації старшокласників:

- соціально-психологічні (характеризують мікросередовище школярів, їхні інститути соціалізації, їхні норми, їхні цінності);
- ефективні умови взаємодії (взаєморозуміння, уявлення людей одне про одного);
- механізми впливу на людину (розвиток у неї потреби в спілкуванні тощо);
- психолого-педагогічний і соціально-педагогічний (виявляється у вибірково-активному ставленні старшокласників до сфери спілкування, педагогічних впливів сім'ї, школи, соціальних інститутів, цінностей і соціально-моральних норм, представлених на мікрорівні).

Показником ефективності соціалізації старшокласників у мікросоціумі є новий характер самовизначення та сформованість у них ціннісних орієнтацій, які тяжіють до привілеювання оздоровчих цінностей (важливих для життя), а також цінності матеріальних благ і умов життя.

Вивчення самовизначення підлітка як багаторівневого процесу оволодіння ним своїми потребами, цілями і мотивами діяльності, власними здібностями і сукупністю соціальних норм передбачає змістовний аналіз факторів, що детермінують цей процес. У разі конкретизації змісту поняття в його структуру повинні входити предмети і явища зовнішнього і внутрішнього світу підлітка, які певною мірою впливають на процес свідомого вибору смислових життєвих орієнтацій і визначають потенціал розвитку.

Дотримуючись положень про поняття самовизначення як процесу і результату усвідомлення, вибору і утвердження особистістю своїх життєвих позицій, своїх цілей і засобів існування, необхідно розкрити самовизначення підлітків через прояв своєї самосвідомості, усвідомлення своїх прагнень, життєвих вимог, мотивів діяльності, очікувань.

Головним результатом самовизначення підлітка має бути позиція дорослого, усвідомлення себе як члена суспільства, розуміння своєї важливості для оточення. Характерною рисою цього вікового періоду є

формування перспективних життєвих планів і реалістичного плану дій. Життєвий проєкт можна розглядати в дотичній площині до самовизначення, оскільки в його основі лежать мотиви поведінки, які входять у структуру досліджуваного явища.

Виділимо певну кількість характерних особливостей процесу особистісного самовизначення підлітків:

- самовизначення особистості підлітка формується під контролем дорослих і власних вражень від взаємодії з навколишнім світом;
- особистісне самовизначення постає як необхідність підліткового віку, яке керується розвитком усіх сфер психіки школяра;
- самовизначення підростаючої особистості характеризується орієнтацією на доросле суспільство, прагненням увійти в систему дорослих стосунків;
- процес самовизначення в підлітковому віці характеризується суперечливістю позицій : недостатньою самостійністю та готовністю до самопожертви заради досягнення власних життєвих цілей.

Таким чином, поштовхом для розвитку оптимального соціального мислення в процесі самовизначення підлітків є сукупність особистісних властивостей, наприклад, смисложиттєвих орієнтацій. Найважливішу роль у цьому процесі відіграють дорослі, які мають сприяти особистісному зростанню дітей, створювати позитивну психологічну атмосферу, враховувати індивідуальні та вікові особливості дітей, забезпечувати розвиток їхніх здібностей, виховувати самостійність і бажання реалізувати здобуті знання і уміння.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА

2.1 Організація дослідження

Недостатня сформованість у підлітків таких ціннісних орієнтацій, як впевненість у собі, виваженість, стриманість, толерантність, прагнення до максимального використання своїх здібностей і самоствердження призводить до зниження рівня інтенсивності соціальної адаптації, моральної нормативності і, отже, можливості успіху в процесі самовизначення особистості в цілому.

Для підліткового віку характерна схильність до самооцінки цілісності «Я». У цій ситуації самовизначення стає для підлітка мотиваційним центром, який визначає діяльність, поведінку та ставлення до навколишнього середовища. У підлітків, які досягли самовизначення, адекватною стає модель поведінки «Хочу – Можу – Знаю».

Важливу роль у структурі особистісного самовизначення підлітка відіграє рівень домагань. Це той рівень активності та поведінки особистості, якого підліток очікує від себе і який його задовольняє. Як і процес самовизначення, життєдіяльність спрямована на майбутнє, формується під впливом оцінки в дитинстві, хоча досягає вершини свого розвитку саме в підлітковому віці.

Підліткове самовизначення не може відбуватися без наявності життєвих домагань. Вони сприяють успішності певної діяльності та характеризуються короткостроковою перспективою. Домагання сприяють утвердженню життєвої позиції, потреба в певній реалізації може змінюватися під впливом певних життєвих обставин, змінюватися у хлопців і дівчат. Потреба в змінах життєдіяльності зумовлена зміною мотивацій діяльності,

яка загалом не впливає на цілісність структури самовизначення і не є негативним явищем.

На соціальні та психологічні очікування підлітків, засновані на їх самооцінці, впливає ступінь розвитку стосунків, емоційних установок, потреб і цінностей. Сприяючи самовизначенню, очікування впливають на ставлення підлітка до себе і навколишнього середовища, розвиток усвідомлення свого статусного положення в групі, усвідомлення своєї ролі і своєї цінності для інших людей.

Такі компоненти самовизначення як цілі дуже тісно взаємодіють із самооцінкою підлітків. Підлітки, які обирають свою життєву позицію, виходячи з власної самооцінки, можуть ставити більш обґрунтовані цілі; підкреслюється здатність усвідомлювати та самооцінювати мотиви власної поведінки, співвідносити власні інтереси з цілями майбутньої діяльності.

Переоцінку цінностей, що відбувається в підлітковому віці, можна розглядати як активатор процесу особистісного самовизначення. Дослідження свідчать про перевагу у змісті особистісного самовизначення підлітків загальної життєвої мотивації над навчальною. Реалізація особистісного потенціалу підлітка як механізму самовизначення, на думку дослідників, здійснюється через коло спілкування, яке складають однолітки та цікаві юнаки-лідери.

Тому важливими конструктивними умовами формування самовизначення в підлітковому віці є сформоване відчуття сенсу своєї особистості, позитивна і стійка Я-концепція. Незважаючи на це, навіть набуття сенсу життя не гарантує адекватного формування особистості, оскільки негативні ідеї, почуття та дії також можуть бути основою самовизначення. Такий випадок свідчить про деструктивність особистісного самовизначення.

Мета дослідження полягала у виявленні та аналізі особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітка.

Для досягнення головної мети під час дослідження були поставлені наступні завдання:

- розглянути теоретичні аспекти щодо особливостей самовизначення підлітків в процесі соціалізації;
- охарактеризувати соціальне мислення в процесі самовизначення підлітків;
- провести емпіричне дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків;
- зробити висновки та надати рекомендації щодо формування соціального мислення в процесі самовизначення підлітків.

На різних етапах наукового пошуку застосовувались такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення філософської, психологічної, педагогічної літератури (для з'ясування змісту базових понять дослідження); систематизація з метою концептуалізації основних положень дослідження;
- емпіричні: включене спостереження, анкетування та бесіди з підлітками, тестування, ранжування, цілеспрямовані педагогічні спостереження з фіксацією необхідних фактів; методи математичної статистики використовувалися для вимірювання та узагальнення кількісних результатів.

Організація та проведення дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків відбувалось у 2022 році та передбачало чотири основні етапи, а саме:

- підготовчий;
- основний;
- аналіз даних;
- формування висновків.

Підготовчий етап дослідження включав вивчення теоретичної літератури, пошук наукових праць, періодичних видань та емпіричних

досліджень на тему особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків. Також підготовчий етап включав постановку мети, завдань щодо діагностики соціального мислення в процесі самовизначення підлітків. Підібрано методики дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків та сформовано репрезентативну групу дітей для участі у дослідженні.

Основний етап дослідження включав визначення особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків. На зазначеному етапі було проведено дослідження соціального мислення в процесі самовизначення підлітків, відбувались бесіди з дітьми, вони проходили анкетування, виконували різні завдання.

Етап аналізу даних, отриманих після спостереження, включав у себе обробку та групування даних за отриманими показниками, формування загального висновку щодо соціального мислення в процесі самовизначення підлітків.

Етап формування висновків включав підбиття підсумків щодо особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків, на їх основі - розробку заходів позитивного впливу на соціальне мислення підлітків в процесі самовизначення.

Діагностичний етап включав два діагностичні блоки.

Перший діагностичний блок включав дослідження ціннісних орієнтацій підлітків.

I. Методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокича. Вона була розроблена Мілтоном Рокичем як особистісний тест, спрямований на вивчення сфери ціннісної мотивації людини. Система ціннісних орієнтацій визначає значущу сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин з навколишнім світом, з оточуючими, з собою, основу світогляду і стрижень мотивації життєдіяльності, основу концепції життя і «філософії життя».

Тестовий матеріал до методики «Ціннісні орієнтації» М.Рокича представлено в додатку А.

Методика: респонденту пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках досліджуваний присвоює кожному значенню ранговий номер і ранжує картки в порядку важливості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку представлений набір термінальних значень, потім набір інструментальних значень.

Інструкція до тесту: «Зараз вам буде представлений набір із 18 карток із позначенням цінностей. Ваше завдання — розташувати їх у порядку важливості для вас як керівних принципів у вашому житті. Уважно вивчіть таблицю і, вибравши найважливіше для вас значення, перенесіть його на перше місце. Потім виберіть друге за значущістю значення та розмістіть його після першого. Потім виконайте те ж саме з усіма значеннями, що залишилися. Найменш важливий залишиться останнім і посяде 18 місце. Намагайтесь робити тест повільно, вдумливо. Кінцевий результат має відображати вашу справжню життєву позицію».

Інтерпретація результатів тесту: при аналізі ієрархії цінностей слід звернути увагу на групування їх суб'єктами в змістовні блоки з різних причин. Так, наприклад, розрізняють «конкретні» та «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя тощо. Інструментальні цінності можна згрупувати в етичні цінності, комунікаційні цінності, бізнес-цінності; індивідуалістичні та конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінність наполегливості та цінність прийняття з боку інших тощо. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Необхідно встановити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити закономірність, можна припустити, що система цінностей підлітка несформована або навіть відповіді не щирі.

Переваги та недоліки методу. Перевагою методики є її універсальність, зручність та економічність у проведенні обстеження та обробці результатів, її гнучкість – можливість варіювати як стимуляційний матеріал (списки

показників), так і інструкцію. Його основний недолік — вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у цьому випадку відіграє мотивація до діагностики, добровільність тестування та наявність контакту між дорослим і підлітком. Для подолання зазначених недоліків і глибшого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можна модифікувати інструкції, які надають додаткову діагностичну інформацію та дозволяють робити більш обґрунтовані висновки.

Для більш повного аналізу розподілимо на три рівні індивідуальні ієрархії цінностей за наступними ознаками:

- бажані цінності, значущі (ранги з 1 по 6);
- індіферентні, байдужі (7-12);
- відкидаємо, незначущі (13-18 ранг ієрархії).

Другий діагностичний блок включав визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків.

II. Методика «Визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків» (автор М.В. Савчин, модифіковано О.Я. Жизномірською).

Мета: визначити особистісні прагнення самоствердження підлітків.

Інструкція: Будь ласка, дайте відповіді на запитання, які подані в таблиці, використовуючи наступні варіанти відповідей: завжди; часто; не дуже часто; іноді; ніколи.

Інтерпретація: кількісна обробка отриманих результатів здійснюється за допомогою ключа опитувальника (співпадиння відповідей респондентів).

Інтелектуальні прагнення до самоствердження: №№ 4, 9, 14, 19

Моральні прагнення до самоствердження: №№ 1, 6, 11, 16

Егоїстичні прагнення до самоствердження: №№ 5, 10, 15, 20

Прагнення до саморозкриття, самореалізації, самоствердження: №№ 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28

Підрахувавши відповіді респондентів (молодших і старших підлітків), визначаємо їх особистісні прагнення до самоствердження.

У дослідженні брали участь 20 підлітків, які було розподілено на дві групи:

- 10 підлітків віком 15-16 років;
- 10 підлітків віком 13-14 років.

Таким чином, дослідження особливостей соціального мислення в процесі самовизначення підлітків відбувалось у 2022 році та передбачало чотири основні етапи, а також методику дослідження «Ціннісні орієнтації» М.Рокича та «Визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків» (автор М.В. Савчин, модифіковано О.Я. Жизномірською).

2.2 Результати дослідження

Підлітковий вік – це віковий період, в якому формується Я-концепція особистості, з'являється готовність керуватися системою власних цінностей і переконань, відбувається активне навчання, формування життєвого досвіду, особистісні новоутворення, які в сукупності визначають характер виконання індивідуальних життєвих завдань і специфіку вироблення стійких моделей поведінки, а відповідно і формування стилю життя особистості. У той же час характер соціального середовища, в яке включений підліток, та його вплив на нього відіграють важливу роль у структуруванні життя особистості. Зважаючи на це, підлітковий вік є найбільш вразливим періодом розвитку особистості, тому визначення особливостей впливу цінностей, орієнтації на життєвий шлях особистості є надзвичайно важливим.

Формуючи ідею соціальності цінностей, М. Рокич характеризує цінність як непохитну віру в те, що якась кінцева поведінка чи мета існування особистісно чи соціально важливіші за інші. Він зазначає систему цінностей як «стабільну організацію переконань про кращу поведінку або існування континууму, який має відносне значення». Водночас М. Рокич зауважив, що «стабільними» є ті цінності, які близькі та зрозумілі

особистості, адже якщо вони повністю стабільні, то індивідуальність та соціальні зміни є неприйнятними. Якщо цінності абсолютно нестійкі, безперервність змін в особистості людини і суспільства також буде неприйнятною.

М. Рокич уточнює, що цінності діють на широкому соціальному та культурному рівні, позначаючи їх як когнітивні репрезентації не лише індивідуальних потреб, але й усталених соціальних вимог. Вони також є комбінованим впливом соціальних і психологічних сил, які впливають на особистість. Соціальних - оскільки суспільство та його інституції соціалізують індивіда для суспільного блага, засвоєння соціально прийнятих концепцій того, що є бажаним. Психологічних - оскільки індивідуальні мотивації вимагають когнітивного прояву, обґрунтування та реалізації в соціально бажаних умовах.

Результати дослідження термінальних цінностей підлітків віком 13-14 років за методикою «Ціннісні орієнтації М.Рокича» представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Результати дослідження за методикою «Ціннісні орієнтації» М.Рокича
термінальних цінностей підлітків віком 13-14 років**

Цінність	Респонденти										Сер. значен ня	Ра нг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Активне, діяльне життя	1	6	14	6	17	7	17	17	18	17	12	12
2. Життєва мудрість (зрілість суджень, здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	16	8	15	7	18	17	18	18	17	16	15	16
3. Здоров'я.	8	4	1	3	2	5	2	2	1	1	2,9	2
4. Цікава робота.	9	5	2	4	3	6	6	16	5	5	6,1	4

Продовження таблиці 2.1

5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного у природі та мистецтві).	17	7	6	5	14	18	5	5	16	18	11,1	10
6. Кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною).	4	1	3	2	5	2	3	1	4	3	2,8	1
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).	5	2	4	1	1	3	4	3	3	2	2,8	1
8. Добрі, вірні друзі.	6	3	5	13	4	4	1	4	2	4	4,6	3
9. Щастя інших (нормальна ситуація в країні, суспільстві, добробут кожного).	7	16	16	14	6	15	13	15	15	13	13	13
10. Громадське визнання (повага колег, оточення).	18	17	17	15	15	16	14	6	8	14	14	15
11. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку).	13	11	18	16	13	14	15	13	12	8	13,3	14
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення).	12	9	8	17	7	8	16	7	7	11	10,2	7
13. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей).	14	10	7	11	16	9	10	8	10	6	10,1	6
14. Свобода (самостійність, незалежність у вчинках і судженнях).	15	12	13	12	8	10	9	12	14	7	11,2	11
15. Щасливе сімейне життя.	3	14	12	18	9	1	7	10	6	9	8,9	5
16. Творчість (можливість творчої діяльності).	11	13	11	8	11	11	8	9	13	15	11	9
17. Упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів, внутрішня гармонія)	10	15	10	9	12	13	12	11	9	10	11,1	10
18. Розваги (приємне проведення часу, відсутність обов'язків).	2	18	9	10	10	12	11	14	11	12	10,9	8

Результати тестування показали, що для підлітків 13-14 років найбільш важливими є кохання та матеріальне забезпечення в житті, адже саме ці цінності займають перше місце серед термінальних цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» М.Рокича. Це свідчить про те, що підлітки віком 13-14 років вбачають головними мотивами свого життя пошук кохання та гармонійних відносин, а також матеріальне забезпечення свого життя.

Проілюструємо значущі та найбільш бажані термінальні цінності підлітків віком 13-14 років на рисунку 2.2.

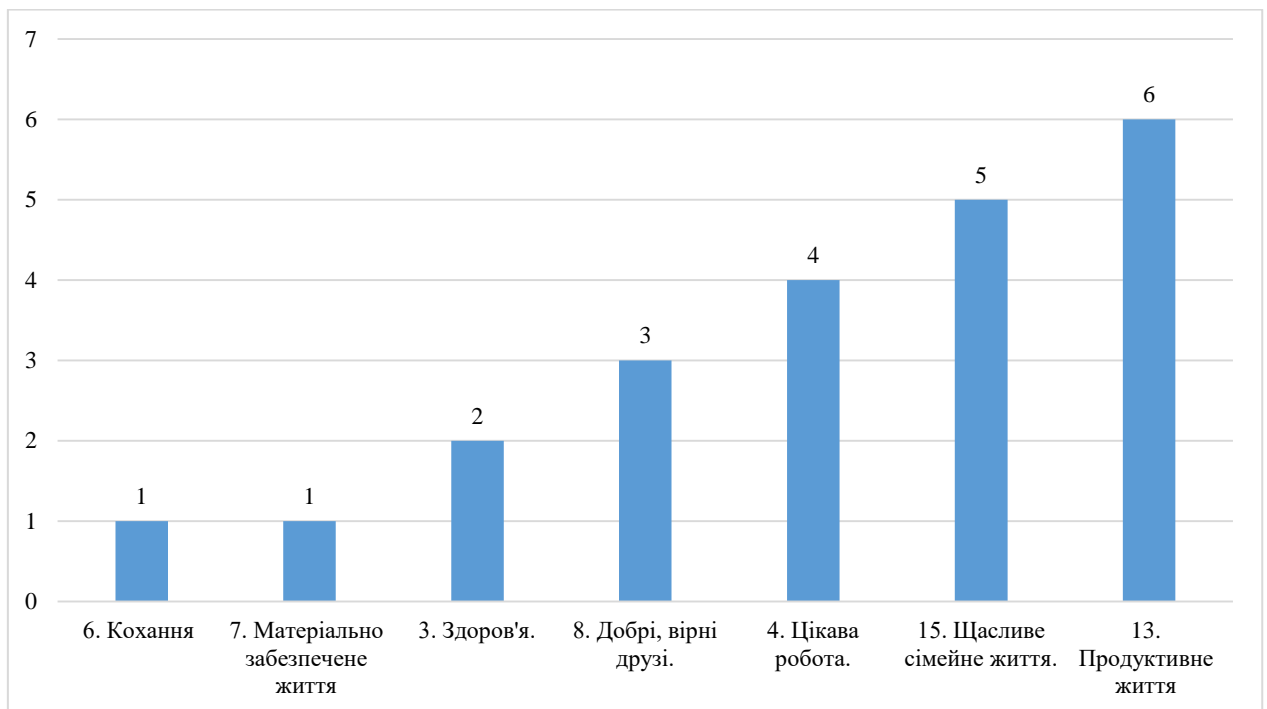

Рис. 2.2. Значущі та найбільш бажані термінальні цінності підлітків віком 13-14 років

Таким чином, до значущих та найбільш бажаних термінальних цінностей підлітків віком 13-14 років відноситься, окрім кохання та матеріального забезпечення, здоров'я, добрі вірні друзі, цікава робота, щасливе сімейне життя та продуктивне життя.

Аналіз результатів дослідження в процесі вивчення термінальних ціннісних орієнтацій дозволив виявити наявність позитивної динаміки формування ціннісних орієнтацій підлітків, як основи їх соціалізації, адже

першими у списку термінальних цінностей дітей даної вікової категорії йдуть загальнолюдські цінності.

Цінності індивідуальної самореалізації загально групового списку знаходяться на останніх позиціях, так свобода зайняла 11 рейтинг, продуктивне життя – 6, творчість – 9 позиція, активне життя – 12.

Результати дослідження інструментальних цінностей підлітків віком 13-14 років за методикою «Ціннісні орієнтації М.Рокича» представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати дослідження за методикою «Ціннісні орієнтації»
М.Рокича інструментальних цінностей підлітків віком 13-14 років**

Цінність	Респонденти										Сер. знач.	Ранг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1 Акуратність (охайність, уміння утримувати в порядку свої речі, справи)	9	6	14	6	17	7	17	17	18	15	12,6	13
2 Вихованість (добрі манери, ввічливість)	5	8	15	7	18	17	18	18	17	12	13,5	16
3 Високі вимоги (високі вимоги до життя і високі домагання)	3	1	6	3	2	5	2	2	1	16	4,1	2
4 Життєрадісність (почуття гумору)	1	5	2	4	1	3	4	3	3	4	5,3	3
5 Ретельність (дисциплінованість)	17	18	1	5	14	18	5	5	16	5	10,4	10
6 Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	4	4	3	13	5	2	3	1	4	18	5,7	4
7 Нетерпимість до чужих та власних недоліків	16	13	4	8	3	6	6	16	5	17	9,4	6
8 Освіченість	6	3	5	2	4	4	1	4	2	1	3,2	1
9 Відповідальність	7	16	16	14	6	15	13	15	15	13	13	14
10 Раціоналізм	18	17	17	15	15	16	14	6	8	14	14	17
11 Самоконтроль	13	11	18	16	13	14	15	13	12	8	13,3	15

Продовження таблиці 2.2

12 Сміливість у відстоюванні своєї думи, своїх поглядів	12	9	8	17	7	8	16	7	7	11	10,2	9
13 Сильна воля	14	10	7	11	16	9	10	8	10	6	10,1	8
14 Терпимість до поглядів і думок інших	15	12	13	12	8	10	9	12	14	7	11,2	12
15 Широта поглядів	8	14	12	18	9	1	7	10	6	9	9,4	6
16 Чесність (правдивість, щирість)	2	2	11	1	11	11	8	9	13	2	7	5
17 Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)	10	15	10	9	12	13	12	11	9	10	11,1	11
18 Чутливість (дбайливість)	11	7	9	10	10	12	11	14	11	3	9,8	7

З таблиці 2.2 бачимо, що серед інструментальних цінностей підлітків віком 13-14 років за методикою «Ціннісні орієнтації» М.Рокича найбільш значущою цінністю є освіченість, що свідчить про те, що діти зазначеної вікової категорії мають високу мотивацію до навчання, а також розуміють важливість та вплив освітнього рівня на потенційне життя в майбутньому.

Слід зазначити, що досить важко розподілити позиції, загальні для групи досліджуваних, між цінностями соціальної взаємодії, індивідуальної самореалізації та загальнолюдськими цінностями: за середньогруповою тенденцією, вони займають приблизно однакові позиції.

Проілюструємо значущі та найбільш бажані інструментальні цінності підлітків віком 13-14 років на рисунку 2.2.

Рис. 2.3. Значущі та найбільш бажані інструментальні цінності підлітків віком 13-14 років

Таким чином, до значущих та найбільш бажаних інструментальних цінностей підлітків віком 13-14 років відноситься, окрім освіченості, високі вимоги до життя, життєрадісність, незалежність, чесність, що свідчить про високий рівень соціальної направленості дітей даної вікової категорії. Адже зазначені інструментальні цінності відносяться до загальнолюдських цінностей.

Результати дослідження термінальних цінностей підлітків віком 15-16 років за методикою «Ціннісні орієнтації М.Рокича» представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Результати дослідження за методикою «Ціннісні орієнтації»
М.Рокича термінальних цінностей підлітків віком 15-16 років**

Цінність	Респонденти										Сер. значення	Ранг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Активне, діяльне життя	18	6	16	6	17	7	17	17	18	17	13,9	14

Продовження таблиці 2.3

2. Життєва мудрість (зрілість суджень, здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	16	8	17	14	6	15	13	15	15	13	13,2	13
3. Здоров'я.	8	1	3	3	2	5	2	2	1	1	2,8	1
4. Цікава робота.	9	5	2	4	3	6	6	16	5	5	6,1	4
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного у природі та мистецтві).	17	7	6	5	14	18	5	5	16	18	11,1	11
6. Кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною).	4	4	1	2	5	2	3	1	4	3	2,9	2
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).	5	2	4	1	1	3	4	3	3	2	2,8	1
8. Добрі, вірні друзі.	6	12	5	13	4	4	1	4	2	4	5,5	3
9. Щастя інших (нормальна ситуація в країні, суспільстві, збереження миру між народами, добробут кожного).	12	16	14	7	18	17	18	18	17	14	15,1	16
10. Громадське визнання (повага колег, оточення).	13	17	15	15	15	16	14	6	8	16	13,5	15
11. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, культури, розвитку).	15	11	18	16	13	14	15	13	12	8	13,5	15
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення).	7	18	8	17	7	8	16	7	7	11	10,6	8
13. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей).	14	10	9	11	16	9	10	12	10	7	10,8	9

Продовження таблиці 2.3

14. Свобода (самостійність, незалежність у вчинках і судженнях).	1	3	13	12	8	10	7	8	14	6	8,2	5
15. Щасливе сімейне життя.	3	14	12	18	9	1	9	10	6	9	9,1	6
16. Творчість (можливість творчої діяльності).	10	13	11	8	11	11	8	9	13	15	10,9	10
17. Упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів, внутрішня гармонія)	11	15	10	9	12	13	12	11	9	10	11,2	12
18. Розваги (приємне проведення часу, відсутність обов'язків).	2	9	7	10	10	12	11	14	11	12	9,8	7

Результати тестування показали, що для підлітків 15-16 років найбільш важливими є матеріальне забезпечення та здоров'я, а на другому місці кохання, далі йде необхідність мати вірних друзів, саме ці цінності займають перше місце серед термінальних цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» М.Рокича. Це свідчить про те, що підлітки віком 15-16 років, як і в 13-14 років, вбачають головними мотивами свого життя пошук кохання та гармонійних відносин, а також матеріальне забезпечення свого життя. Втім, для підлітків 15-16 років матеріальне забезпечення виходить на перше місце.

Варто відзначити, що цінності соціальної взаємодії знаходяться не на найбільш бажаних позиціях у підлітків 15-16 років.

Проілюструємо значущі та найбільш бажані термінальні цінності підлітків віком 15-16 років на рисунку 2.4.

Рис. 2.3. Значущі та найбільш бажані термінальні цінності підлітків віком 15-16 років

Таким чином, до значущих та найбільш бажаних термінальних цінностей підлітків віком 15-16 років відноситься, окрім кохання та матеріального забезпечення, здоров'я, добрі, вірні друзі, цікава робота, щасливе сімейне життя та свобода. Слід відзначити, що у підлітків 13-14 років в даній категорії термінальних цінностей свобода була відсутня, що свідчить про те, що діти з віком все більше прагнуть до незалежності. Тобто цінність свободи, яка належить до індивідуальної самореалізації, в загально груповому списку знаходиться в категорії значущих позицій.

Аналіз результатів дослідження в процесі вивчення термінальних ціннісних орієнтацій у підлітків 15-16 років дозволив виявити наявність позитивної динаміки формування ціннісних орієнтацій підлітків як основи їх соціалізації, адже першими у списку термінальних цінностей йдуть загальнолюдські цінності, також як і у підлітків 13-14 років.

Інші цінності індивідуальної самореалізації загально групового списку знаходяться на середніх та останніх позиціях, продуктивне життя – 9, творчість – 10 позиція, активне життя – 14.

Результати дослідження інструментальних цінностей підлітків віком 15-16 років за методикою «Ціннісні орієнтації М.Рокича» представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Результати дослідження за методикою «Ціннісні орієнтації»
М.Рокича інструментальних цінностей підлітків віком 15-16 років**

Цінність	Респонденти										Сер. значення	Ранг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1 Акуратність (охайність, уміння утримувати в порядку свої речі, справи)	9	6	14	6	17	7	17	17	18	15	12,6	13
2 Вихованість (добрі манери, ввічливість)	1	8	15	7	18	17	18	18	17	12	13,1	15
3 Високі вимоги (високі вимоги до життя і високі домагання)	4	4	3	13	5	2	3	1	4	18	5,7	4
4 Життєрадісність (почуття гумору)	3	1	6	3	2	5	2	2	1	16	5,3	3
5 Ретельність (дисциплінованість)	17	18	1	5	14	18	5	5	16	5	10,4	10
6 Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	5	5	2	4	1	3	4	3	3	4	3,4	2
7 Нетерпимість до чужих та власних недоліків	16	13	4	8	3	6	6	16	5	17	9,4	6
8 Освіченість	6	3	5	1	11	11	8	9	13	2	6,9	5
9 Відповідальність	7	16	16	14	6	15	13	15	15	13	13	14
10 Раціоналізм	18	17	17	15	15	16	14	6	8	14	14	17
11 Самоконтроль	13	11	18	16	13	14	15	13	12	8	13,3	16
12 Сміливість у відстоюванні своєї думи, своїх поглядів	11	7	9	10	10	12	11	14	11	3	9,8	7
13 Сильна воля	14	10	7	11	16	9	10	8	10	6	10,1	8
14 Терпимість до поглядів і думок інших	15	12	13	12	8	10	9	12	14	7	11,2	12
15 Широта поглядів	8	14	12	18	9	1	7	10	6	9	9,4	6
16 Чесність (правдивість, щирість)	2	2	11	2	4	4	1	4	2	1	3,3	1
17 Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)	10	15	10	9	12	13	12	11	9	10	11,1	11
18 Чутливість (дбайливість)	12	9	8	17	7	8	16	7	7	11	10,2	9

З таблиці 2.4 бачимо, що серед інструментальних цінностей підлітків віком 15-16 років за методикою «Ціннісні орієнтації» М.Рокича найбільш значущою цінністю є чесність, правдивість, щирість, що свідчить про те, що діти зазначеної вікової категорії мають високу мотивацію до встановлення відвертих та чесних відносин з оточуючими. В той час, як у підлітків 13-14 років основною цінністю була освіта, для підлітків 15-16 років дана цінність знаходиться на 5 місці.

Проілюструємо значущі та найбільш бажані інструментальні цінності підлітків віком 15-16 років на рисунку 2.5.

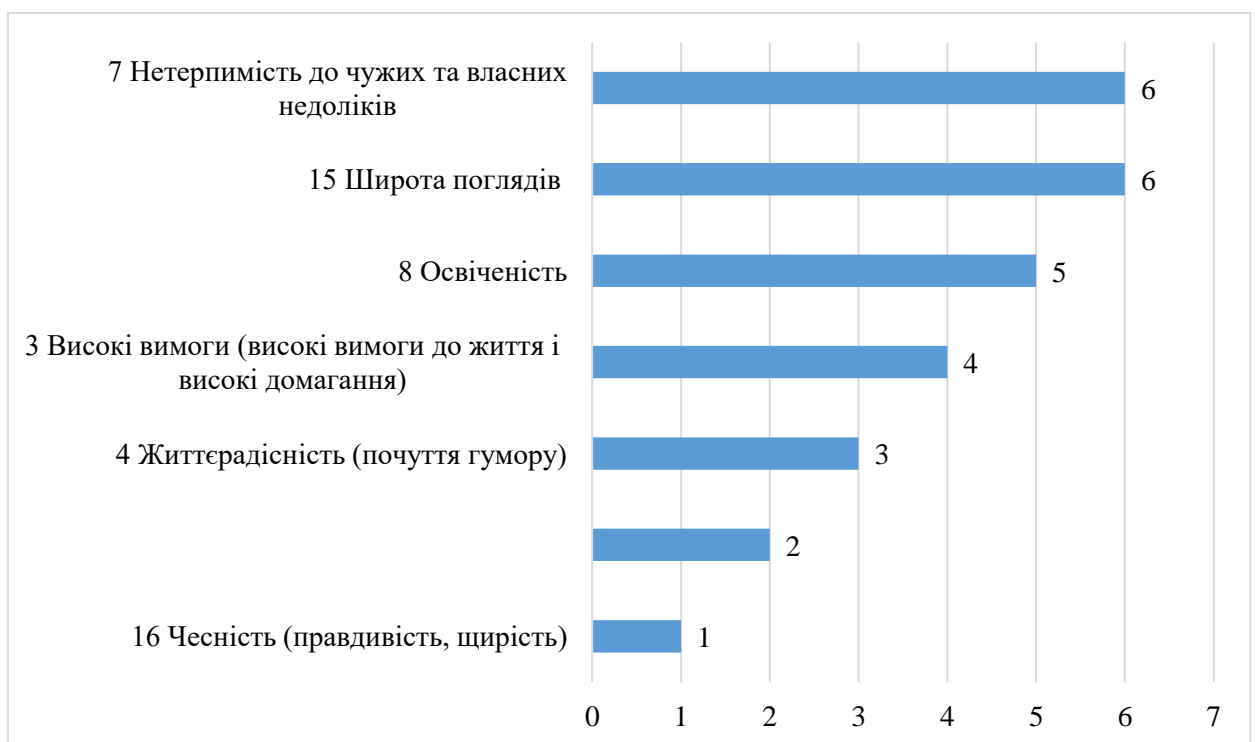

Рис. 2.5. Значущі та найбільш бажані інструментальні цінності підлітків віком 15-16 років

До значущих та найбільш бажаних інструментальних цінностей підлітків віком 15-16 років відноситься, окрім чесності, незалежність, життєрадісність, що свідчить про високий рівень соціальної направленості дітей даної вікової категорії. Адже зазначені інструментальні цінності відносяться до загальнолюдських цінностей. Варто також відзначити, що підлітки даної вікової категорії все більш самостійно орієнтуються та бажають незалежності.

Таким чином, за методикою «Ціннісні орієнтації» ми визначили таку пріоритетність термінальних цінностей: загальнолюдські цінності йдуть одними з перших у списку, а саме: здоров'я, кохання, щасливе сімейне життя і матеріальне забезпечення. Після загальнолюдських цінностей слідує цінності професійної самореалізації та особистого життя, суспільне визнання, розваги. Інструментальні цінності розподілились так: у підлітків 13-14 років на першому - освіченість, а у підлітків 15-16 років – чесність, щирість.

Особистісні прагнення підлітка до інтелектуального, морального, егоїстичного самоствердження, саморозкриття настільки сильне, що заради визнання серед референтних осіб він готовий поступитися своїми поглядами та амбіціями. У цьому зв'язку був застосований модифікований варіант методики «Визначення прагнень до саморозкриття, самовизначення, самореалізації, самоствердження підлітків», кількісні дані якої презентовано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Показники вибору прагнень самоствердження молодшими і старшими підлітками

Види та характеристика прагнень	Підлітки віком 13-14 років		Підлітки віком 15-16 років	
	2	3	4	5
Інтелектуальні: – спілкування з однолітками, однокласниками, друзями; – реалізація пізнавальних потреб та інтересів; – досягнення високих результатів у навчанні, спорті, громадській діяльності	40,5%	I ранг	11,9%	IV ранг
Моральні: – дотримання власної гідності перед іншими; – досягнення власного авторитету та престижу за допомогою моральних вчинків; – презентувати, діяти, чинити згідно моральних імперативів	29,5%	II ранг	38,7%	I ранг

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5
Егоїстичні: – «виокремлення, виділення» за допомогою зарозумілості, зверхності, зухвалості; – надмірне звернення уваги до себе; – демонстрування власної переваги над іншими	11,7%	IV ранг	21,8%	III ранг
Самовираження, саморозкриття, самореалізація, самоствердження: – презентування себе з найкращого боку (здібності, можливості, нахили); – здобуття високої оцінки та самооцінки; – намагання бути першим, визнаним, авторитетним у класі	18,3%	III ранг	27,6%	II ранг

За даними таблиці 2.5 бачимо, що у молодших підлітків I ранг займають інтелектуальні прагнення до самоствердження, що становлять 40,5% у підлітків віком 13-14 років, у підлітків віком 15-16 років, навпаки, I ранг займають моральні прагнення до самоствердження, що становлять 38,7%. Пов'язано це з тим, що старші підлітки більше прагнуть зберігати почуття власної гідності, досягати власного авторитету за допомогою здійснення моральних учинків без особливої реклами. Натомість молодші підлітки частіше демонструють інтелектуальні, лідерські та організаторські здібності для власних досягнень у класі, пишаються власними здобутками у різних видах діяльності: навчанні, спорті, громадській роботі тощо.

Важливо для корекції напрямків самоствердження підлітків правильно будувати освітній процес, урізноманітнювати форми й прийоми виховної діяльності. Можна рекомендувати використати такі цікаві розвивальні форми виховної роботи, як ігри-мандрівки, квести в історичних місцях України. Під час гри-мандрівки підлітки можуть як реально, так і дистанційно, віртуально подорожувати в найбільш славетні історичні місця України, де з допомогою керівника можна уявно перенестися в далекі краї, назад у минуле, до прикладу: «Назад у золотий вік України», «Подорож у

легенду на острів Хортиця», «У світ духовного багатства» та ін. Такі мандрівки мають ширше ознайомлювати дітей з історією України, видатними героями державного рівня та військовими-захисниками ЗСУ, національними традиціями, сучасними громадськими та волонтерськими справами, символікою, атрибутикою, законами, навчати міжособистісної та міжнаціональної толерантної взаємодії в колективі.

На формування позитивного соціального самовизначення в учнів перш за все впливає сім'я, батьки, а саме: базові сімейні цінності, виховні можливості батьків, характер стосунків між батьками та дітьми, дідусями та бабусями та онуками. Тому виховує не тільки і не стільки сам освітній процес як спеціально організована дорослими діяльність, а також повсякденні і конкретні стосунки, у процесі яких дитина день за днем вбирає і активно переосмислює людські цінності, орієнтації, поведінку, сутність ставлення до явищ життя і до самого себе. Метою роботи з батьками має стати озброєння батьків методами виховання та поглиблення уявлень про духовний світ дитини, її особливості та потреби. Адже процес ідентифікації дорослого з дитиною залежить від уміння батьків розуміти внутрішній світ дитини, звертати увагу на її переживання, проблеми та інтереси, бажання стати на її бік у разі потреби.

Найпоширенішими у роботі з батьками нині є форми масової роботи, зокрема загальні тематичні батьківські збори, спрямовані на вирішення колективних організаційних питань щодо режиму роботи школи, можливих освітніх маршрутів, проблем підростаючого покоління відповідно до його вікових та психологічних особливостей, їх цінностей та пріоритетів розвитку, соціалізації тощо. Має зрости значимість індивідуального, зокрема психологічного підходу до співпраці з батьками в інтересах дітей.

Таким чином, формування соціального мислення під час самовизначення підлітків потребує серйозної різноманітної додаткової роботи з підлітками, мудрої і водночас інноваційної організації їхнього дозвілля, щоб діти, наслідуючи дорослих, переймали необхідне уявлення про

соціальне оточення, своє місце в ньому. Також потребує додаткової уваги спілкування з батьками щодо проблем розвитку підлітка, його соціалізації, адже родина здійснює значний вплив на зазначені процеси.

ВИСНОВКИ

Таким чином, соціальне мислення – це особливий вид мислення, спрямований на конструювання та розуміння індивідом соціальної дійсності як умов середовища власного життя. Розвиток індивідуальної свідомості в сучасному суспільстві відбувається в якісно відмінній від попередньої соціальній ситуації, яка характеризується розмаїттям і нерегулярністю інформації, плюралізмом оцінок і невідповідністю соціальних суб'єктів до відповідального вибору, напруженою боротьбою в умовах воєнного стану, потребою швидшого дорослішання.

Соціально-критичне мислення виступає як когнітивний компонент соціальної компетентності, що забезпечує орієнтацію в сучасній дійсності, основу соціальної практики та індивідуального самовизначення. Вирішення питань особистісно-професійного самовизначення підлітків потребує формування соціальної компетентності як відправної точки для прийняття виважених рішень на основі усвідомлення особистістю свого становища в цьому суспільстві та ситуації в суспільстві в цілому. До функцій соціального мислення належать: репрезентації; інтерпретації; «конструювання» соціальної реальності; саморефлексії; ідентифікації та адаптації до соціального оточення; визначення мети і вироблення життєвої стратегії.

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що як у молодших, так і в старших підлітків засоби самоствердження подібні, проте їх змістове навантаження різне.

Досліджувані молодшого підліткового віку демонструють, що до значущих та найбільш бажаних інструментальних цінностей підлітків віком 13-14 років відносяться, окрім освіченості, високі вимоги до життя, життєрадісність, незалежність, чесність, що свідчить про високий рівень соціальної направленості дітей даної вікової категорії. Адже зазначені інструментальні цінності належать до загальнолюдських цінностей.

До значущих та найбільш бажаних термінальних цінностей підлітків віком 15-16 років відносяться, окрім кохання та матеріального забезпечення, здоров'я, добрі, вірні друзі, цікава робота, щасливе сімейне життя та свобода. Слід відзначити, що у підлітків 13-14 років в даній категорії термінальних цінностей свобода була відсутня, що свідчить про те, що діти з віком все більше прагнуть до незалежності. Тобто цінність свободи, яка належить до індивідуальної самореалізації в загально груповому списку, знаходиться в категорії значущих позицій.

За методикою «Визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків» у молодших підлітків I ранг займають інтелектуальні прагнення до самоствердження, що становлять 40,5% у підлітків віком 13-14 років, у підлітків віком 15-16 років, навпаки, I ранг займають моральні прагнення до самоствердження, що становлять 38,7%.

Пов'язано це з тим, що старші підлітки більше прагнуть мати почуття власної гідності, досягати власного авторитету за допомогою здійснення моральних учинків. Натомість молодші підлітки частіше демонструють інтелектуальні, лідерські та організаторські здібності для власного авторитету в класі, пишаються власними здобутками у різних видах діяльності: навчанні, спорті, громадській роботі тощо.

Таким чином, формування соціального мислення під час самовизначення підлітків відповідно до актуальних викликів сьогодення потребує систематичної, часто особисто зорієнтованої (через незвичайні обставини в суспільстві), особливо громадянсько-патріотичного спрямування, додаткової виховної роботи з підлітками, організації не стільки їхніх розваг, скільки умов для саморозвитку, щоб діти, наслідуючи гідні приклади серед дорослих, отримали необхідне уявлення про сучасне вітчизняне та закордонне соціальне оточення, упевнено окреслили своє місце в ньому.

Також потребує інших підходів, зокрема втручання спеціалістів психологів, спілкування з батьками в нових, часто стресових умовах, щодо проблем розвитку підлітка, його соціалізації, адже родина продовжує здійснювати значний вплив на зазначені процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ: Ін-т проблем виховання НАПН України, 2014. 29 с.
2. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості. Педагогіка і психологія. 2012. № 1. С. 30 – 37.
3. Білоусова Н. В. Формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності: дис.. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Білоусова Надія Валентинівна. Київ, 2010. 285 с.
4. Божович Л. І. Про багатоплановості особистості. Культурно-історична психологія. 2008. № 4. С. 112-113.
5. Бушко Т. Психологічні аспекти відповідальності у контексті професійного самовизначення, професійної підготовки та професійної діяльності . Молодь і ринок. 2012. №5(88). С. 115–139.
6. Гірко Д. Д. Психологічний супровід підготовки до профільного навчання – запорука успішної соціалізації учнів школи III ступеня. Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 12. С. 52–56.
7. Гриневич М. Організація допрофільної підготовки з математики учнів учнів 8-х класів. Рідна школа. 2010. №9. С. 67–71.
8. Дем'янюк Т.Д., Дуляницька С.Є., Лисенко О.М. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. Рівне: Волин. обереги, 2011. 236 с.
9. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький. 2010. С. 26-30.

10. Єжова О. О. Організація діяльності учнівського самоврядування з формування ціннісного ставлення до здоров'я у професійно-технічному навчальному закладі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2012. № 2. С. 145-157.
11. Жизномірська О. Я. Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2010. 277 с.
12. Журба К. О. Виховання культури гідності молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи: метод. рек. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 72 с.
13. Зимянський А. Психологічна структура та психологічні механізми моральної самосвідомості підлітка. Моральна свідомість та самосвідомість особистості : моногр. за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М. Галяна. Дрогобич, 2009. С.144-161.
14. Зозуляк-Случик Р.В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 218 с.
15. Клімова Н. Профільне навчання – шлях до майбутньої професії. Директор школи, ліцею, гімназії. 2013. № 5. С. 36–44.
16. Корчевський Д.О., Каменська Н.Д., Каменська А.Д., Романова Т.С. Авторське обґрунтування профорієнтаційного тесту з методики STFP-650 для учнів загальної середньої освіти. Теорія і практика сучасної психології: реалії й перспективи: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 31 жовтня 2019 р. К.: Міленіум, 2019 . С. 36–37.
17. Кравченко Т. В. Педагогічна діагностика соціалізації підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Ін-ту проблем виховання АПН України*. Київ, 2008. №12. С.31-39.
18. Кряжде С. П. Управління формуванням професійних інтересів. Питання психології. 1985. № 3. С. 23-30.
19. Ложкін Г. В. Особливості соціалізації в юнацькому віці. Психологічний ресурс простору вищої освіти. 2004. № 1. С. 86–93.

20. Лучинкіна А. І., Мілютіна К. Г., Яншина Т. А. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 252 с.
21. Максимовська Н. Актуалізація соціального виховання у навчально-виховному процесі ВНЗ. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 93–101.
22. Марусинець М.М. Лемішова О.В. Особливості професійного самовизначення підлітків в умовах освітнього середовища школи. 2017. №3. С. 156-163.
23. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі. Монографія: Аспект-Поліграф, 2012. 298 с.
24. Нестерова Л. В. Допрофільна підготовка технологічного напрямку в структурі профільного навчання. Наша школа. 2012. № 5. С. 38–41.
25. Пірен М. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі. Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. 2011. № 4. С. 213–218.
26. Рижиков В. С. Соціально-психологічний профіль та особистісні характеристики юриста як складові професіограми у професійній підготовці спеціаліста. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2010. № 9 (196). С. 249-258.
27. Романова Ю. В. Розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів за допомогою програми оптимізації ціннісних детермінант професійного мислення майбутніх психологів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія №12. Психологічні науки: зб. наукових праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. №42 (66). С. 239–248.
28. Сокурянська Л.Г. Ціннісний світ пострадянського студентства: результати застосування методів інтелектуального аналізу даних. *SOCIOПРОСТІР : міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2010. № 1. С. 43–55

29. Станевич І. М. Формування особистісного самоствердження старшокласників у позаурочній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 237 с.

30. Філіппова І.Ю. Рольова соціалізація підлітка як засвоєння соціального досвіду. *Актуальні проблеми сучасної психології. Збірник наукових статей*. Луцьк: Східноєвроп.нац.ун-т ім.Лесі Українки, 2014. С.204-215.

31. Філіппова І.Ю. Цінність дитини і цінності української родини як важливі характеристики успішної адаптації дошкільника. Концептуальні погляди Януша Корчака як важливі духовні цінності на сучасному етапі. Луцьк. Вежа, 2012. С.114-119.

32. Яценко Н. Г. Особливості діяльності соціального педагога щодо соціалізації старшокласників. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ. Івано-Франківськ, 2013. №17. С. 149– 154.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тестовий матеріал до методики Ціннісні орієнтації М.Рокича

Список А (термінальні цінності):

1. активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. здоров'я (фізичне і психічне);
4. цікава робота;
5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. наявність хороших і вірних друзів;
9. суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, ерудиції, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
11. продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. щасливе сімейне життя
16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. творчість (можливість творчої діяльності)

18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. вихованість (гарні манери);
3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. життєрадісність (почуття гумору);
5. старанність (дисциплінованість);
6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. непримиренність до недоліків у собі та в інших;
8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);
10. раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12. сміливість у захисті власних думок, поглядів;
13. тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
14. терпимість (толерантне ставлення до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та ілюзії)
15. широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
16. чесність (правдивість, щирість)
17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
18. чуйність (дбайливість)

Додаток Б

Тест “ Визначення прагнень до саморозкриття, самореалізації, самоствердження підлітків” (автор М.В. Савчин, модифіковано О.Я. Жизномірською)

1. У мене немає бажання принижуватися ні перед ким
2. Зацікавився складним завданням
3. Відчуваю страх покарання за невиконання завдання
4. Маю можливість порівняти себе з іншими
5. Тим самим намагаюсь виокремитися серед інших
6. Хочу завоювати собі авторитет
7. Отримую задоволення від результатів виконаного завдання
8. Уникаю критики на свою адресу
9. Маю можливість дізнатися про свої вміння, навички, здібності
10. Тим самим намагаюсь звернути на себе увагу
11. Хочу показати себе з найкращого боку
12. Отримую задоволення від долавання перешкод
13. Залежний від людей, які дають мені доручення
14. Намагаюся перевірити свою силу волі
15. Прагну показати свою перевагу над іншими
16. Хочу виправдати довіру інших людей
17. Отримую задоволення від надання допомоги іншим
18. Боюся людей, які дають мені доручення (завдання)
19. Перевіряю свій характер
20. Боюся втратити свій престиж
21. Виконуючи доручення, маю можливість спілкуватися з іншими завдяки реалізації власних можливостей
22. Вирішуючи завдання, самостверджуюся в колі однолітків і друзів
23. Перебуваючи в складній ситуації, проявляю своє невдоволення та амбіції
24. Презентую власні можливості та здібності перед своїми

ровесниками

25. Прагну своїм ентузіазмом привернути увагу оточуючих

26. Намагаюся подати приклад іншим за допомогою інтелектуальних, моральних, фізичних показників

27. Дотримуюся моральних принципів і настанов та вимагаю цього від інших

28. Намагаюся залучити всіх однокласників до спільної справи